

Tomka Péter

„ŐSEINKET FELHOZÁD...”

A honfoglaló magyarság

Kiállítás Miskolcon 1995. július 17–1996. január 31.

1. Műfaj és kompetencia

Kiállításról recenziót írni számomra szokatlan műfaj. A magyar honfoglalásról megemlékező, a 10. századot bemutató kiállításról írni különösen nehéz feladat. Nehéz, mert árkon kívüli gyepmester vagyok, inkább szurkoló mint szakértő. Nehéz, mert botcsinálta kiállításrendező vagyok, aki szükségből sodródott a népművelés ezen válfajához. Mégis elvállaltam a feladatot, mert ez a kiállítás megérdemli a méltatást, hiszen célkitűzésében és azzal is, amit és ahogyan közöl, történeti tudatformáló vállalkozás.

2. Első benyomásom

A kiállítást háromszor, eltérő körülmények között tekinthettem meg. Ha visszaemlékszem, csillogó ezüstök tömege jelenik meg előttem. Nagyszerű ösöket, kemény vitézeket, pompás asszonyokat képzelek hozzá, egyben az ötvösök és egyéb mesterek tudása, a díszítőművészet gazdagsága jut eszembe. Ha a rendezők ezt akarták: nálam célt értek. Márpedig a forgatókönyv programbeszéde és a vezetőben leírtak szerint többé-kevésbé ezt akarták. A forgatókönyvet Veres László megyei múzeumigazgató és Wolf Mária jóvoltából tanulmányozhattam – a továbbiakban azonban félre fogom tenni (bár itt-ott mankóként használtam). A megvalósult kiállítás ugyanis csak nagyon ritkán azonos a megálmodottal, többnyire számos kompromisszum eredménye. Nem lenne azonban érdektelen a kiállítás vitáját a rendezők eredeti elgondolásával kezdeni.

3. Idő, tér, személyi és egyéb feltételek

Telitalálát a kiállítás időzítése: valóban az egyetlen olyan nagyobb rendezvény maradt, amit Árpád honfoglalásának tényleges kezdete után 1100 évvel valóstítottak meg. Indokolt a hely is: ÉK-Magyarország éppen ebből a korból páratlan gazdagságot tud felmutatni. A kiállítás számára a miskolci múzeum nagyszabású teret tudott biztosítani. Adottak voltak a személyi feltételek is: a rendező együttes résztvevői (Fodor István, M. Nepper Ibolya, Révész László, Wolf Mária) részben szorosan kötődnek a tájegységhez, részben hatalmas anyag szellemi gazdái. Nem feledkezhetünk meg a megvalósítás anyagi támogatóiról és a kölcsönző partnerekről sem: listájuk az ízléses, okos vezető hátsó belső címlapján mindenki számára hozzáférhető.

4. Az anyaggyűjtésről

A legkevesebb, amit elmondhatunk: széles körű volt. Nem lehetett pedig könnyű dolguk: az országban mindenütt milicentenárium lesz. Volt azért, amit kértek, de nem kaptak meg (Szlovákiából a zempléni fejedelmi sír). Olyasmi is hiányzik, amit eleve nem kértek. A válogatás egyik – bevallott – szempontja volt, hogy lehetőleg ne lerágott csontokat, hanem új anyagot mutassanak be. A gazdag asszonyok között a szeged-bojárhalmi híres sír hiányát kiváltják a balotaszállási leletek, mégis, Szeged-Csongrád megyéje feltűnően alulreprezentált – magam Algyót kerestem például hiába. A szűkebb pátriából nem a régi Koroncót, hanem a veszkényi, szakonyi tárgyakat hiányoltam. Lelkük rajta. Így is a bőséggel zavarával küszködtek, hiszen a földvárak ügyére már nem maradt helyük, pedig a programban szerepeltek még. Így azonban könnyű megfogalmazni azt a vádat, hogy figyelmük a Felső-Tisza-vidéktől kiindulva sugárirányban egyre csökken: a Kisalföld Duna feletti részéből például szinte csak a galgóczi tarsolylemez látni, Erdélyből csak a „királyföldi” leleteket (igaz, a partnerek között egyetlen szlovákiai gyűjtemény, a kassai szerepel, Romániából pedig egy sem). A vezető szövegei szerencsésen csökkentik ezt az érzést, de elmulasztani nem tudják. Itt kell megemlítenem a restaurátorok munkáját, akik az összegyűjtött anyagból váratlan dolgokat varázsoltak elő (szobi kard, tiszafüredi szablya stb.).

5. Rendezési elvek, az anyag elosztása

A kiállításon tájegységenként járjuk körül az országot a világ felső-tiszai közepéből kiindulva – kivéve a sok más szempontból is kivételt képező házformával és mesterségekkel foglalkozó blokkot. A kiállítás dicsekvő és egyben védekező: lám, őseink nem primitív ázsiai horda, nincs miért szégyenkezünk, sőt... A tájegységeken belül a kiállítás a viseletre, lószerszámra, fegyverzetre összpontosít – érthető módon, hiszen a viselet fém tárgyai maradnak meg, gondos feltárások adnak lehetőséget a rekonstrukcióhoz, ráadásul ezek a tárgyak még szépek is és (rejtett) jelentést hordoznak. Nem igazán tematikus kiállítás tehát (kivéve ismét a települési tömböt), inkább ügyel a leletegyüttesek együttartására. Ezért lemond egy sor kérdés tárgyalásáról, vagy csak szőrmentén érinti azokat. A honnan jöttek, hova jöttek problémája csak szövegben jelenik meg, a vándorlással, az itt talált népekkel

erdemben nem foglalkozik, a természeti környezetet egyetlen (egyébként igen kedves és csalafinta módon elhelyezett) nyírfa képviseli. Nem mellőzi ugyan a gazdagságot, de a gazdagság fontosabbnak tűnik. Kalandozások, kereskedelem, a pénzek eltűnnek a tarsolyok, övek, lószerszámok, hajfonatkorongok között. N.b. nem emlékszem egyetlen kiállított dirhemre vagy solidusra sem. Ha volt is: számomra elsikkadt. Alig foglalkozik a kiállítás a 10. századi kronológiával, nem terheli a látogatót embertani, történeti állattani kutatások eredményeivel. A hitvilágról, temetkezési szokásokról nem összefoglalóan, hanem különböző helyeken el-elejtve kapunk képet, egyetlen elemző temetőtérkép nem jelenik meg, a társadalomtörténet kategóriái jelen vannak ugyan (vezető-, középréteg, köznép), de nem számarányuknak, hanem látványos viseletüknek megfelelő súllyal. Ez a kiállítás nem a kutatást, hanem a tárgyakat akarja bemutatni.

6. A prezentálás

Minden ötlet, ravasz fogás, a tárgyak helyreállítása, a műtárgy beszéltetése, makett és rekonstrukció ellenére a miskolci kiállítás tulajdonképpen hagyományos kiállítás. Visszafogott megoldások, semmi mobil, semmi nyomogató gépezet – egy magamfajta konzervatív látogató otthon érzi magát benne. Az adott épülethez és termékhez való adaptációt dicséri a földszinti fogadó kedvcsináló és az előzményre, a füves pusztákra utaló életképe jurtával (amilyen, persze, mint tudjuk, nem lehetett a honfoglalóknak: ez ugyanis későbbi típus), a felöltöztetett férfi-nő alakokkal és a felszerszámozott lóval – ámbár épp, hogy elfért! Ugyanerről tanúskodik a felvezető lépcső fotó-sora a csodaszarvas történetére, életfára, turul-mondára való utalásokkal (fentről visszapillantva szerencsére majdnem az egész látszik, magam lépcsőn közlekedve már csak a lábam elé nézek...). Jó ötletnek bizonyult az emeleti fogadó berendezése a nagy térképpel, meg a videóval.

A termék kihasználása mondhatni maximális, a lehetőségekhez alkalmazkodik. A vitrint, mint bútor szinte nem is lehet látni, a világos zöld háttér előtt megjelenő sötétzöld és világoszöld textilbevonatú tablók, a négy pontos felső világítást kiegészítő, az élek mentén belógatott lámpák, az arányosan alkalmazott fotók (Hapák József) és rajzok és a kevés szöveg szolgálják a tárgyakat és nem uralkodnak rajtuk (művészeti vezető: Bánkuti Albin). A tárgyak azonosítását (sajnos, idővel elfáradó és lepattogzó) számozás és annak kétféle feloldása segíti (lelőhely szerint és rendeltetés szerint) – kivéve megint a kunyhó-fazekasműhely rekonstrukciót. A rendezők igyekeztek „megmozgatni” a nagy teret: szép nagy fotókat helyeztek el alkalmas (de nem mindig didaktikus) helyeken (a beregszászi süvegdísz így került a Duna-Tisza köze tájegységére, a szobi ezüstberakásos kard Észak-Magyarország helyett a Dunántúl vitrinsora elé). Az egyhangúvá válás ellen hat a tájegységek közötti osztást is szolgáló kunyhó-rekonst-

rukció, a mögötte támadt kisebb terek ügyes hasznosításával.

Véges-végig azon igyekeznek a rendezők – többnyire sikerrel –, hogy az öv öv legyen és ne veretek halmaza, a kaftán érzékelhető legyen (a fonallal imitált szabásminták szerencsés megoldásnak bizonyultak), a botvégek boton üljenek, a csizma vagy az ingnyak veretei a helyükre kerüljenek, a lószerszám funkciójának megfelelően helyezkedjen el, az íj fegyver legyen és ne csak néhány csontlemez (ebből aztán gond is támad: a vitrinek szélén az íjak beleolvadnak a háttérbe).

7. Rövid tartalmi ismertetés

Belépéskor mellbevágó a gazdagság, még Zemplén nélkül is: a bécsi szablya másolata, a körüljárható üveghengerek minden létező dísszel felszerszámozott vezérei (Karos, Geszteréd), majd 9 vitrinben a Felső-Tisza-vidék temetőinek anyaga – köztük egyben a köznépé (Tiszaeszlár temetői, Ibrány). Ha megfordul a látogató, a szemközti falon máris szemébe tűnnek a Tiszántúl leletei (7+3 vitrin, Sárrétudvari, Biharke-resztes, Hencida, Tiszasüly, Tiszafüred, Túrkeve, Kétpó stb.). Míg az előző tájegységnél a szemfedőre, itt a koponyalékelésre látunk példát és felfedezhetjük Lacza Márta rajzait. A köznép szinte észrevétlenül kapcsolódik a vezető- és középréteghez (Püspökladány, Ártánd, egyebek között korongokkal, kéttagú csüngőkkel, lószerszámmal, íjjal, szablyával, csöpp arany S-végű karikával, bordásnyakú palackkal jellemezve).

Ezt az egységet zárja le a földbemélyítést érzékeltező kunyhórekonstrukció, bejárattal, kiaggatott lókoponyával, agyagkemencével, mellette edényekkel. A ház mellett felfüggesztett bogrács, őrlőő gabonával, ekepapucs, tárolóedény, a ház háta mögött rekonstruált fazekasműhely látható, vitrinekben a mesterségek egyéb emlékei: mezőgazdasági eszközök, csontművészség, vaskohászat. Nekem személy szerint ez a köznépi rész a kedvencem (no persze, mert ez a tematikus része a kiállításnak).

Újra visszatérhetünk azonban az ezüst-csodákhoz: a Duna-Tisza köze és a Dél-Alföld 5+3 vitrinnel szerepel, meg a kunadacsi *in situ* sírral. Megérdemelten kapott külön vitrint a benepusztai lelet, majd két-két, férfi és női sírokat bemutató vitrin következik (a homokmég-halomi rovársírasos tegezfedéllel, a soltszentimrei nyereggel, a balotaszállási sírral). Két tárló képviseli a délibb részeket Muszkától Nagyteremián át Törökkanizsáig és ismét köznépi leletek zárják a sort. Itt sikerült helyet találni az ideális falut bemutató terepasztalnak is.

Az előző felé nyitott az újabb, kisebb terem, rövidebb falán a Dunántúl 3 tárlójával, további földrajzi bontásban (Vereb, Farkasrét, Százhalombatta, Bana illetve Dunaszekcső, Mohács, Balatonszemes, Fonyód, Vörs) és az egyvitrines köznéppel (Székesfehérvár, Neszmély, és – ki tudja miért – Sorokpolány leletei, amelyeken a budapesti lándzsa és kétélű kard uralkodik). A másik falon, mintegy a Délvidék folyta-

tásaként Észak-Magyarország tájegysége található Galgóctól Szobon át a Heves megyei temetőig, 4 vitrinben. Ezzel bezárult ugyan a kör, de kapunk még két ráadást: a terem végfalán a Kárpátok (Alsó-Verecke) és a Kárpátokon túli területek magyar leleteiből (a Przemyśl-i sírok) a ráadás első része, itt mutat a jövőbe templom és kereszt fotója is. A másik ráadás a kifelé vezető keskeny csőszzerű helyiségben, egyedi vitrinekben, puha vörös alapon bemutatott néhány extra tárgy: ismeretlen lelőhelyű pompás aranyozott vörösréz berakásos kengyelpár, lószerszám-díszek, a keceli arany fülbevalók, a zsennyei kincs arany karperece, arany gyűrűk végül az anarcsi hajfonatkorong.

Tanulságos volt számomra, hogy ez az információ-zuhatag néha bizony képes elfedni a mondanivalót: a Dél-Alföldre már alig emlékeznek, ha nem néztem volna utána a forgatókönyvben, az meg végképp csak utólag jutott eszembe, hogy az egyezések mellett mi-
ben is különbözik a többitől ez az egység. A Dunántúl további kérdéseket vet fel (bocsássák meg, hogy hazabeszélek). Nemcsak ez a legkisebb csoport, a rendezők azt sugallják, hogy más alapon áll és talán későbbi is. Itt már kétélű kard, lándzsa: nyugati fegyver jelzi a központi hatalom jelenlétét. Számomra azonban nem világos a rendezők motívuma: vajon szerintük ez a valós helyzetet, a kutatás állapotát, a mintavételt jelenti-e? Időbeli késedelmet-e vagy élenjárást a Nyugathoz való hasonulásban?

8. Néhány további megjegyzés

Meglepődve tapasztaltam, hogy csupa tausírozott kengyelt használtak 10. századi őseink (vagy tán ez is a szép tárgyak válogatásának eredménye?). Szinte minden (női sírokat bemutató) vitrinben van 1–2 kereszt – és ez túlzó általánosításra ad alkalmat a kronológiai helyzetük és valós gyakoriságuk bemutatása nélkül. Idegen és ugyancsak időrendi zavart okoz a Tiszavidék köznépe tárlójának sarkában megbúvó besztereci lelet (gyertyatartónak meghatározva). Általában, az

időrenddel való szabad bánásmód eltakarja a köznép emlékanyagának korai keltezésével kapcsolatos nehézségeket. Sorokpolány temetőjének érmei mindenestre Szt. Istvántól Kálmánig tartanak és a zsennyei karpereceket is a 11. századra keltezte legutóbb Meszterházy Károly. Míg szakmánk belső gondjait nem okvetlen kell a nagyközönség előtt kiállítani, az utóbbi két lelet idekerülését nehéz lesz megindokolni. Olyan apróságokat, mint a leletek számozásának bicsaklásai (a mezőgazdasági eszközöknél a 10–12. számok hiányoznak, a második Duna–Tisza közti vitrinben két 11-es szám szerepel) csak éles szemem igazolására említék meg.

9. Tanulságok magánhasználatra

Láttam publikálatlan leleteket, újjáalkotott tárgyakat, szétszórt közlésekből ismert anyagokat végre együtt. Megerősödtem hitemben, hogy a Felső-Tisza-vidék tobzódásával (ami változatos túlzásaival a matyóhímzést juttatja eszembe) egyenrangú dolgok sokfelé vannak, csak nem annyira koncentráltan, csak kevesebb van meg belőlük, csak kevesebbet tettek a sírba – kevesebbet tettek a kirakatba. Tanulság, hogy a Dunától-jelenségre magyarázatot kell találni. Érzésem szerint kutatástörténeti, kronológiai, néptörténeti és mentalitástörténeti tényezők egyszerre működnek itt. Mintha a reprezentáció errefelé már korán (néhány kivételtől eltekintve) nem a veretek, díszek számában és csillogásában mutatkozna meg... Látva az előkerült arany-leleteket így együtt, meggondolandó, hogy a honfoglalók „ezüstkultúrája” mögött talán mégse csupán ízlés és ötvösgyakorlat rejlik. Ezüstöt hoztak haza a Nyugaton kalandozók, ezüsttel fizettek az arab kereskedők is!

10. A mi generációnk úgy tanulta, hogy a puding próbája az evés (ezt az angol közmondást manapság is hallani). Ötvenezer látogató nézte meg a miskolci kiállítást. Ennél jobb kritikát nem tudok kitalálni.

Tomka Péter
Xantus János Múzeum
Győr, Pf. 93.
H-9002